

ΓΙΩΤΑ ΤΟΥΡΓΕΛΗ

ΟΙ ΜΠΡΟΥΚΛΗΔΕΣ

**ΕΛΛΗΝΕΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΣΤΗΝ ΑΜΕΡΙΚΗ ΚΑΙ
ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΣΤΙΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ
1890-1940**

ΑΘΗΝΑ 2020

Εκδότης: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ)

Πάροχος Υπηρεσίας ePublishing: Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης και Ηλεκτρονικού Περιεχομένου (ΕΚΤ)

Copyright © 2020 Γιώτα Τουργέλη

Επιμέλεια - Διορθώσεις: Κατερίνα Σάββα, Αναστασία Σακελλαρίου

Σελιδοποίηση: thinking.gr

Φωτογραφία εξωφύλλου: Bain News Service, Publisher. Greeks boarding MADONNA. Oct. 1912. [Photo taken when Greek immigrants left New York City to return to their country and fight in the first Balkan War]. The Library of Congress <https://www.loc.gov/item/2014690710/>.

Η χρήση του περιεχομένου καθορίζεται από την άδεια Creative Commons Αναφορά Δημιουργού - Μη Εμπορική Χρήση - Παρόμοια Διανομή 4.0 Διεθνές.

Προκειμένου να δείτε αντίγραφο της άδειας επισκεφθείτε την ακόλουθη σελίδα:

<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/deed.el>

Η έκδοση διατίθεται online στη διεύθυνση <http://ebooks.epublishing.ekt.gr/>

ISBN: 978-960-6834-34-9 (pdf)

Η παρούσα ηλεκτρονική έκδοση πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της Πράξης «Ερευνα, Εκπαίδευση και Υποδομές: ο τριγωνισμός των αξόνων στρατηγικής ανάπτυξης του ΕΚΚΕ (REDI)» (MIS 5002378) που εντάσσεται στη «Δράση Στρατηγικής Ανάπτυξης Ερευνητικών και Τεχνολογικών Φορέων» και χρηματοδοτείται από το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Ανταγωνιστικότητα, Επιχειρηματικότητα και Καινοτομία» στο πλαίσιο του ΕΣΠΑ 2014-2020, με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης)

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Ταμείο
Περιφερειακής Ανάπτυξης

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ & ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΕΣΠΑ & ΤΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΕΠΑ-ΕΚ

ΕΠΑ-ΕΚ 2014-2020
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ
ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ

ΕΣΠΑ
2014-2020
ανάπτυξη - εργασία - αλληλεγγύη

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΓΙΩΤΑ ΤΟΥΡΓΕΛΗ

ΟΙ ΜΠΡΟΥΚΛΗΔΕΣ

ΕΛΛΗΝΕΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΣΤΗΝ ΑΜΕΡΙΚΗ ΚΑΙ
ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΣΤΙΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ
1890-1940

Στη μνήμη του πατέρα μου
Παναγιώτη

Ευχαριστίες

Η μελέτη αυτή αποτελεί επεξεργασμένη έκδοχή της διδακτορικής διατριβής που υποστήριξα το Φεβρουάριο του 2019 στο τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου. Η ολοκλήρωσή της οφείλει πολλά κατ' αρχάς στους ανθρώπους των αρχείων. Πολύτιμη υπήρξε η συνδρομή της Μαργαρίτας Καλαφάτη και του Γιώργου Κουμαρίδη από το ΕΛΙΑ Θεσσαλονίκης, της Βασιλικής Τσιγγούνη από την Εθνική Βιβλιοθήκη, του Βασιλείου Σταθούλια από τη Βιβλιοθήκη της Βουλής (Τμήμα Μπενακειού Βιβλιοθήκης) και της Μαρίας Καραμικέ από το Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Τράπεζας. Εξίσου σημαντική υπήρξε η συνεισφορά του προσωπικού του ΕΛΙΑ Αθήνας, της Γενναδείου Βιβλιοθήκης, του Τεγεατικού Συνδέσμου Αθηνών και των ΓΑΚ Αρκαδίας.

Από το ακαδημαϊκό περιβάλλον ευχαριστώ ιδιαίτερα τη Χριστίνα Κουλούρη για τις χρήσιμες παρατηρήσεις που υπέδειξε σε διάφορες φάσεις της συγγραφής, την Έφη Γαζή, τη Μαρία Δαμηλάκου, τη Βάσω Θεοδώρου, τη Μαρία Παπαθανασίου και την Ποθητή Χαντζαρούλα για τα σχόλιά τους κατά τη διάρκεια της υποστήριξης της διατριβής. Στους φίλους και συναδέλφους που έθεσαν υπόψη μου βιβλιογραφικές αναφορές και εξασφάλισαν αντίτυπα ανήκουν οι: Γιάννης Παπαδόπουλος, Κατερίνα Δέδε και Έρη Ρενιέρη. Το φιλόξενο περιβάλλον του *Μνήμονα* και ειδικά οι γόνιμες παρατηρήσεις του Τριαντάφυλλου Σκλαβενίτη συνέβαλαν καθοριστικά στη διεύρυνση των αρχικών προβληματισμών γύρω από μεθοδολογικά και αρχειακά ζητήματα. Στη Λίνα Βεντούρα είμαι ευγνώμων όχι μόνο για την ερευνητική ιδέα η οποία της ανήκει αλλά πολύ περισσότερο για τα επιστημονικά εφόδια με τα οποία με όπλισε προκειμένου να την επεξεργαστώ και να την υποστηρίξω ως διδακτορική διατριβή. Η μαθητεία μου κοντά της διαμόρφωσε την αντίληψη και τον τρόπο εργασίας μου ως ιστορικού, μου δίδαξε την ανθρώπινη γενναιοδωρία, την αξία της συνεργασίας και τα οφέλη των προκλήσεων. Στην επιμονή της για τη διάχυση της μελέτης σε ένα ευρύτερο αναγνωστικό κοινό οφείλεται η παρούσα έκδοση.

Τέλος, θέλω να ευχαριστήσω το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) που δέχτηκε να συμπεριλάβει την ιστορική αυτή μελέτη στη σειρά των ηλεκτρονικών εκδόσεών του. Ευχαριστώ θερμά την Έρση Ζακοπούλου για τη βοήθεια και το ενδιαφέρον της καθ' όλη τη διάρκεια της προετοιμασίας του βιβλίου, τους δύο ανώνυμους αξιολογητές για τα σχόλια και τις παρατηρήσεις τους και την Κατερίνα Σάββα για τη γλωσσική επιμέλεια του τελικού κειμένου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ευχαριστίες.....	ix
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	15
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	17
1. Προοίμιο.....	17
2. Ιστοριογραφική προσέγγιση της ελληνικής μετανάστευσης.....	19
3. Προβληματική της έρευνας.....	22
4. Μεθοδολογικά ζητήματα – Πηγές.....	26
5. Άξονες της έρευνας.....	28
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΛΑΙΑ	
ΕΛΛΑΔΑ ΣΤΙΣ ΗΝΩΜΕΝΕΣ ΠΟΛΙΤΕΙΕΣ.....	33
A. Θεωρητικές προσεγγίσεις.....	33
1. Διεθνική μετανάστευση.....	33
2. Τυπολογίες.....	37
3. Αφομοίωση vs διεθνικότητα.....	39
4. Μεταξύ δομής και δράσης.....	40
B. Συνέχειες και τομές στην ιστορία των νεότερων ελλη-	
νικών μετοικεσιών.....	42
1. Τα αίτια της υπερπόντιας εξόδου.....	42
2. Η μορφή και η δομή της «νέας μετανάστευσης».....	44
3. Η θέση των Ελλήνων μεταναστών στην αμερικανική αγορά εργασίας.....	47
4. Η θέση των Ελλήνων μεταναστών στην αμερικανική κοινωνία.....	48
5. Η διατλαντική κινητικότητα.....	49
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΤΑ ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΟΙ ΜΕΤΑΣΧΗ-	
ΜΑΤΙΣΜΟΙ ΤΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ.....	59
A. Θεωρητικές προσεγγίσεις.....	59
1. Τα Νέα Οικονομικά της Εργατικής Μετανάστευσης.....	59
2. Συζητήσεις για την αναπτυξιακή δυναμική των εμβασμάτων.....	61
2.1 Το ενδιαφέρον των κρατών αποστολής.....	61
2.2 Το ακαδημαϊκό ενδιαφέρον.....	63
B. Οικονομικές ροές και αλλαγές.....	67
1. Στοιχεία για τα οικονομικά εμβάσματα των Ελλήνων μεταναστών.....	67
2. Η οικονομική συμπεριφορά των μεταναστών.....	70
3. Οικονομικές αλλαγές στις αγροτικές κοινότητες.....	77
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟΙ ΜΕΤΑ-	
ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΤΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ.....	83
1. Μεταναστευτική κουλτούρα.....	83
2. Νέοι υλικοί όροι.....	94
2.1 Κατανάλωση.....	94
2.2 Τα «σπίτια των εμβασμάτων».....	99

2.3 Τα υλικά αγαθά των «Αμερικάνων».....	104
3. Νέες πολιτισμικές πρακτικές.....	112
3.1 Υγεία και υγιεινή.....	112
3.2 Τρόποι διατροφής.....	120
3.3 Δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου.....	121
3.4 Η αγγλική γλώσσα.....	124
3.5 Θρησκευτικό συναίσθημα και λαϊκές δοξασίες.....	126
4. Νέα ήθη.....	128
4.1 Φυγή εγκληματικών στοιχείων.....	128
4.2 Επιστροφή «αναμορφωμένων υποκειμένων».....	131
5. Ανασημασιοδότηση κοινωνικών ιεραρχιών: Οι Μπρούκλινδες.....	133
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ	145
1. Γυναικεία γονιμότητα.....	145
2. Γαμήλιες στρατηγικές.....	147
3. Η μεταναστευτική οικογένεια.....	154
4. Κατανομή ρόλων και οικογενειακών ευθυνών: η θέση της γυναίκας.....	158
5. Συζυγικές σχέσεις.....	161
6. Διαγενεακές σχέσεις.....	174
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟ-	
ΜΙΑΣ. Η ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΠΑΛΙΝΝΟΣΤΟΥΝΤΩΝ	179
1. Επαγγελματικές επενδύσεις.....	179
1.1 Αγροτικές εκμεταλλεύσεις.....	179
1.2 Εμπόριο – Τέχνες – Υπηρεσίες.....	183
1.3 Αστικά ακίνητα – Κτηματικές/χρηματιστηριακές εργασίες.....	192
1.4 Βιοτεχνία – Βιομηχανία.....	194
1.5 Ψυχαγωγία – Τουρισμός.....	196
2. Το «αμερικανικό» σύστημα εργασίας των παλιννοστούντων.....	199
2.1 Υλικο-τεχνικός εξοπλισμός.....	199
2.2 Νέες επαγγελματικές αξίες – Νέα γούστα.....	202
2.3 Καταναλωτικές συνήθειες.....	207
2.4 Τεχνικές προώθησης των πωλήσεων.....	208
3. Η υποδοχή των «αμερικανικών» νεωτερισμών.....	213
4. Η διάδοση των αμερικανικών προϊόντων.....	219
4.1 Οι συνθήκες διείσδυσης στην ελληνική αγορά.....	219
4.2 Τα αυτοκίνητα.....	225
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΟΙ ΜΠΡΟΥΚΛΗΔΕΣ ΚΑΙ ΟΙ	
ΕΘΝΟΤΟΠΙΚΟΙ ΣΥΛΛΟΓΟΙ	229
A. Θεωρητικές προσεγγίσεις	229
1. Μεταναστευτικοί σύλλογοι: δομή, οργάνωση, δράσεις.....	229
2. Ιστοριογραφία.....	236
B. Το σωματειακό φαινόμενο και οι Ελληνοαμερικανοί	238
1. Οι διατοπικοί δεσμοί των Ελλήνων μεταναστών.....	238

2. Εθνοτοπικοί σύλλογοι της Αμερικής.....	244
3. Τα έργα των συλλόγων.....	248
3.1 1890-1920: αρωγή προς τη γενέτειρα.....	248
3.2 1920-1940: αναπτυξιακές παρεμβάσεις.....	252
4. Αντιλήψεις για την πρόοδο των κοινοτήτων.....	257
4.1 Εκπαίδευση νεολαίας, υγιεινή και άθληση.....	257
4.2 Οδικά έργα: «Ο οδοποιητικός συναγεμός της Λακωνίας».....	266
4.3 Κοινωφελή και εξωραϊστικά έργα: υποδομές αγροτικών κοινοτήτων.....	269
5. Μεταφορά οργανωτικών δεξιοτήτων και πρακτικών.....	272
6. Το προφίλ του Ελληνοαμερικανού ευεργέτη.....	280
7. Διαπραγματεύσεις, αντιδικίες και συνεργασίες στο διε- θνικό κοινωνικό πεδίο.....	285
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	295
Κοινότητες της Παλαιάς Ελλάδας στη «δίνη της μετανάστευσης».....	295
ΠΗΓΕΣ	307
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	311

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Οι μεταναστεύσεις της νεότερης και σύγχρονης εποχής συνδέονται άμεσα με την ένταξη των τοπικών κοινοτήτων και των εθνικών οικονομιών στις παγκόσμιες οικονομικές και πολιτικές σχέσεις. Η μετανάστευση απορρέει από τις διαδικασίες εντεινόμενης διασύνδεσης των παραγόντων και των μηχανισμών της κοινωνικής αλλαγής σε τοπική, εθνική και παγκόσμια κλίμακα. Οι μετανάστες, με τη σειρά τους, αποτελούν φορείς και πολλαπλασιαστές της ίδιας διασύνδεσης. Το βιβλίο αυτό διερευνά τους τρόπους με τους οποίους δύο γεωγραφικά και πολιτισμικά απομακρυσμένοι κόσμοι, αυτός των αγροτικών κοινοτήτων της Πελοποννήσου και εκείνος των μεγαλουπόλεων των ΗΠΑ, «συνομίλησαν» μέσω και εξαιτίας της μετανάστευσης των Ελλήνων στο Νέο Κόσμο στα τέλη του 19ου και κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Οι αποκαλούμενοι από τις κοινότητες καταγωγής τους «Μπρούκληδες», δηλαδή οι Έλληνες μετανάστες που έζησαν έστω και για ένα σύντομο διάστημα στις ΗΠΑ, μεσολάβησαν με πολλαπλούς τρόπους ώστε να «συνομιλήσουν» οι δύο εν πολλοίς αποξενωμένοι έως τότε κόσμοι. Χάρη στην προσωρινή ή πιο μόνιμη μετεγκατάστασή τους στην Αμερική οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά εμβάσματα –δολάρια, αγαθά, πρότυπα και πληροφορίες– διέσχισαν με ολοένα και πιο πυκνό ρυθμό τον Ατλαντικό Ωκεανό. Η μετακίνησή τους πυροδοτούσε ένα διαρκές πηγαινέλα, το οποίο συνέδεε με ποικίλους τρόπους τον τόπο καταγωγής με τη χώρα υποδοχής οδηγώντας στη μείωση των γεωγραφικών και πολιτισμικών αποστάσεων.

Η μελέτη επικεντρώνεται στην Παλαιά Ελλάδα και ειδικά στην Πελοπόννησο, περιοχή που τροφοδότησε μαζικά την προπολεμική υπερατλαντική εκροή. Εξετάζει τη συμβολή των Ελλήνων μεταναστών στις Ηνωμένες Πολιτείες στον οικονομικό, κοινωνικό και πολιτισμικό μετασχηματισμό των κοινοτήτων καταγωγής τους από τα τέλη του 19ου αιώνα έως τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Καλύπτει, αφενός, την αρχική περίοδο της αποδημίας αλλά και των συνεχών παλιννοστήσεων, καθώς και της σταθερής επικοινωνίας των ξενιτεμένων με τους τόπους καταγωγής τους μέσα από τα κοινωνικά δίκτυα, τις εθνοτοπικές συλλογικότητες και τις διεθνικές υπηρεσίες της εποχής, αφετέρου, τις δύο δεκαετίες του Μεσοπολέμου κατά τις οποίες η εισροή οικονομικών, υλικών και πολιτισμικών εμβασμάτων εξακολούθησε να είναι ισχυρή παρά την επιβολή από την αμερικανική κυβέρνηση των περιοριστικών μεταναστευτικών νόμων.

Υιοθετείται μια διεθνική προσέγγιση στην κοινωνική ιστορία της ελληνικής μετανάστευσης που εκκινεί από τη συζήτηση που αναπτύχθηκε τις τελευταίες δεκαετίες στη διεθνή βιβλιογραφία γύρω από τα «διεθνικά κοινωνικά πεδία» ή τους «διεθνικούς χώρους» που διαμορφώνονται μέσα από τη σταθερή επικοινωνία και τις συστηματικές και πολλαπλές σχέσεις των μεταναστών με τις χώρες καταγωγής τους. Το βιβλίο προσεγγίζει το μεταναστευτικό φαινόμενο υπό το πρίσμα της συγχρονίας των σχέσεων ανάμεσα στο «εδώ» και το «εκεί» και της αλληλόδρασης ανάμεσα στους μετανάστες

και όσους παραμένουν στον τόπο γέννησής τους. Εστιάζοντας στις τοπικές κοινότητες της κοινωνίας αποστολής διερευνά την ανάπτυξη διατοπικών δεσμών και συστηματικών διασυννοριακών δραστηριοτήτων και πρακτικών. Παρακολουθεί τις πυκνές και συχνές ροές προσώπων, οικονομικών, υλικών, «πολιτισμικών και κοινωνικών εμβασμάτων» από την Αμερική προς την Πελοπόννησο και τις πολλαπλές επιρροές τους στα χωριά τα οποία εγκατέλειψαν προσωρινά ή/και μόνιμα οι μετανάστες, διερευνώντας τα όρια των αλλαγών και των μετασχηματισμών, τις έμφυλες, ταξικές και άλλες ιεραρχίες, τις διαπραγματεύσεις και ρήξεις που σημειώνονται στις διεθνικές σχέσεις μεταξύ μεταναστών, παλιννοστούντων και κατοίκων. Καταδεικνύει ότι, όταν -όπως συμβαίνει συχνά- τα διεθνικά πεδία και δίκτυα συνδέουν τόπους με άνισο πλούτο, δύναμη και ακτινοβολία, τα πρότυπα της πιο ανεπτυγμένης χώρας εγκατάστασης, στην προκειμένη περίπτωση τα πρότυπα της Αμερικής, ασκούν ανισοβαρή επιρροή στους τόπους καταγωγής των μεταναστών και διαδίδονται όχι μόνο μεταξύ αυτών που ξενιτεύονται αλλά και μεταξύ εκείνων που παραμένουν στον τόπο τους.

Αποτελεί για μένα μεγάλη χαρά να προλογίζω το βιβλίο αυτό γιατί το παρακολούθησα να γεννιέται και να παίρνει σάρκα και οστά μέσα από τις συζητήσεις μας με τη συγγραφέα του, την φοιτήτρια αρχικά και εδώ και χρόνια πλέον φίλη και συνεργάτιδά μου Γιώτα Τουργέλη. Ακόμα μεγαλύτερη χαρά μου δίνει το γεγονός ότι το βιβλίο, επεξεργασμένο τμήμα της διδακτορικής διατριβής της συγγραφέως, αποτελεί την πρώτη συστηματική *ιστορική* μελέτη για το ρόλο της μετανάστευσης, των απόδημων και των παλιννοστούντων στο μετασχηματισμό των κοινοτήτων καταγωγής στην ελληνική αλλά, όσο τουλάχιστον την ελέγχω, και μία από τις πρώτες στη διεθνή βιβλιογραφία. Αποτελεί μία πρωτότυπη και πολύτιμη συμβολή στην κοινωνική ιστορία της μετανάστευσης και της διεθνικής διασύνδεσης τόπων εγκατάστασης και καταγωγής μεταναστών, η οποία καταδεικνύει την ανάγκη υπέρβασης του κρατικού πλαισίου μελέτης της διεθνούς μετανάστευσης για την καλύτερη κατανόηση του ίδιου του φαινομένου καθώς και των επιδράσεων και επιπτώσεών του. Συμβάλλει, όμως, καθοριστικά και στην κατανόηση ορισμένων ανεξερεύνητων μέχρι σήμερα μηχανισμών μετασχηματισμού του ελληνικού αγροτικού χώρου «από τα κάτω».

Λίνα Βεντούρα
Πάντειο Πανεπιστήμιο

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Προοίμιο

«Αγαπιταί μου Αδελφαί Διμίτρι Χαίρε κατά πολύ εις Ζούπενα

Εν Αλεξανδρία τιν 1 φεβρουαρίου 1873

[...] μάθε Αδελφαί Διμίτρι ος καθός σας είχα γράψι και εις το άλλο γράμμα ότη επρόκητον διά να αναχορίσω διά τιν αμαιοική η καλιφρόνια έτζη λιπόν έγινε η απόφασις και αναχορό αύριον και ένα άλλο πεδί από την τρίπολη χορίον Αχούρια είμαιθα να αναχορίσομαι τρις μαζί ο δε ένας εμετάβαλε και δεν θα έρθη ως καθός σας στέλνο και το πολιτραί μου και είδει ότι είμαιθα τρις οδέ μαιοσιός του πολιτραίτου μαινη εις Αλεξανδριαν διά του το Αδελφαί Διμίτρι σας παρακαλώ να μη μου γράψις άλλω ενταύθα παρα εγώ αν και φθάσομαι και το καλώ έως ική θέλωμαι σας γράψι διά να βαιβαιοθίται καλίτερα παρα τόρα σας παρακαλώ μιν διξαιται τις μητρόσ μας το γράμμα ούται και να της ειπήται ποσ εγω αναχωρό διά αμαιοικήν διά να μίν λιπηήται και λέγη ότι δεν θα μαι ματαηδή παρά σας παρακαλώ αδελφαί Διμίτρι [...]να εξοδεύης επεκίηνα τα ολίγα χρίματα όπου ευβρίσκονται δικά μας αυτόθεν θέλω μίνω πολή ειπόχρεος διά την διατήρησιν τις μητρόσ μας [...] και διά τον Αδελφόν μας διμίτρι μίν του μιράσαιται το σπίτη αφίσαται τον διά να καθίση χορίς να του μιράσαιται και δισαραιοστήται καταιμού και μαι αναθεματή [...]. Σας Ασπάζωμαι ο Αδελφός σας Χρίστος Τσάκωνας ή κουνιάδο σας τον Νονόν μου Γεόργιον Ασπάζωμαι φαμηλίκος και αφίνωμαι προς αυτούς την ειγήαν και καλίν αντάμοσιν το δε πολιτρέτο τοβαζαιται εις κορνίζα διά να μην φθήραιται

Ο ίδιος Σας αποχαιραιτώ κουνιάδο σας

Χρίστος Χ. Τσάκωνας

(Ροζάκος, 1950, σελ. 1083-1084)

Με το γράμμα αυτό το 1873 ο εικοσιπεντάχρονος Χρίστος Τσάκωνας γνωστοποιούσε στην οικογένειά του στο χωριό Ζούπαινα (Άγιοι Ανάργυροι) του δήμου Θεραπνών, στη νοτιοδυτική πλαγιά του Πάρνωννα, την απόφασή του να δοκιμάσει την τύχη του στη μακρινή και άγνωστη ακόμα για τους περισσότερους Έλληνες Αμερική. Καταγόμενος από φτωχό αγροτικό σπίτι και έχοντας τελειώσει δύο τάξεις του δημοτικού σχολείου ο Τσάκωνας αφού καταπάστηκε, ανεπιτυχώς όπως φαίνεται, με διάφορες εργασίες αρχικά στον Πειραιά και αργότερα στην Αλεξάνδρεια, αποφάσισε να αξιοποιήσει τις

πληροφορίες που κατέφθαναν στο αιγυπτιακό λιμάνι και να κυνηγήσει το «αμερικανικό όνειρο». Επέστρεψε μετά από δύο χρόνια στο χωριό του, προφανώς με δολάρια, «αμερικανική» ενδυμασία και ιστορίες γύρω από το μυθικό Νέο Κόσμο για να αναχωρήσει σύντομα εκ νέου για την Αμερική, αυτή τη φορά συνοδευόμενος από πέντε συγχωριανούς του. Η ομάδα αυτή αποτέλεσε τον πυρήνα του μεταναστευτικού ρεύματος που ακολούθησε από τις ορεινές κοινότητες του Πάρνωνα. Καθώς οι πληροφορίες για το νέο προορισμό διαχέονταν σε όλη την επαρχία Λακεδαιμόνος και τα πρώτα μεταναστευτικά δίκτυα διαμορφώνονταν, καλλιεργήθηκαν προσδοκίες πλουτισμού οι οποίες πυροδότησαν αλυσιδωτές μετακινήσεις ανδρών όχι μόνο από τη Λακωνία αλλά και τη γειτονική Αρκαδία προς συγκεκριμένες εργασίες και εθνοτικούς θύλακες της Αμερικής.

Η φυγή των ανδρών, όπως καταδεικνύει και η επιστολή του «Κολόμβου» της Λακωνίας, δεν σήμαινε και τη διάρρηξη των οικογενειακών και κοινοτικών δεσμών. Ο Τσάκωνας φρόντισε να ενημερώσει από την Αλεξάνδρεια την οικογένειά του για το νέο προορισμό του και να την καθησυχάσει ταξιδεύοντας μαζί με ένα συνομήλικό από τη γειτονική Αρκαδία. Συμφώνησε στον επιμερισμό των οικογενειακών ευθυνών αναλαμβάνοντας την οικονομική στήριξη της μητέρας του και συναινώντας στη φιλοξενία του ανύπαντρου αδελφού του στο πατρικό σπίτι. Επιδίωξε τη διατήρηση της επαφής με το ευρύτερο συγγενικό δίκτυο και ζήτησε να τον θυμούνται μέχρι την ώρα της αντάμωσης διατηρώντας το «πορτραίτο» του. Η ιστορία θέλει τον Τσάκωνα να «προκόβει» στο πλανόδιο εμπόριο φρούτων, στο οποίο κατηύθυνε το εκτεταμένο μεταναστευτικό δίκτυο που δημιούργησε προς το Σικάγο και τη Νέα Υόρκη πραγματοποιώντας και άλλα ταξίδια στην ιδιαίτερη πατρίδα του μέχρι την παλιννόστηση και το θάνατό του το 1907 (Ροζάκος, ό.π., σελ. 1080-1084).

Η διατλαντική μετανάστευση εργατικού δυναμικού από την Ελλάδα, η οποία έλαβε μαζικό χαρακτήρα από το 1890 μέχρι το 1924, δεν υπήρξε μονόδρομη μετακίνηση. Ενταγμένη μέσα σε ένα πλέγμα οικογενειακών και κοινοτικών θεσμών και δεσμών, η απόφαση της μετακίνησης εξορθολογίστηκε από τα υποκείμενα μέσα από τη συντήρηση του στόχου της επιστροφής. Αν και εξαιρετικά ριψοκίνδυνο εγχείρημα για τους πρωτοπόρους ο διάπλους του ωκεανού και εξίσου αβέβαιο το σχέδιο της γρήγορης συσσώρευσης κερδών για τους περισσότερους που τους ακολούθησαν, ήταν η επιστροφή στη γενέτειρα και όχι η παραμονή στην Αμερική αυτή που θεωρούνταν ως «φυσιολογική» εξέλιξη του μεταναστευτικού σχεδίου. Προσδοκώντας την παλιννόστησή τους, οι μετανάστες οργάνωναν την κοινωνική και προσωπική ζωή τους γύρω από τα εθνοτοπικά δίκτυα, επικοινωνούσαν μέσω επιστολών, φωτογραφιών και μηνυμάτων, έστελναν εμβάσματα, αποταμίευαν και έκαναν σχέδια για τους εαυτούς τους και τους οικείους τους. Μέσω των διαπροσωπικών και διασυνοριακών δεσμών συγγένειας, φιλίας, καταγωγής και πατρωνίας όχι μόνο ενεργοποιήθηκε η μεταναστευτική διαδικασία στο εσωτερικό των απομονωμένων έως τότε αγροτικών κοινοτήτων αλλά και διασφαλίστηκε η ενεργή συμμετοχή του μετανάστη στους δύο κόσμους. Με τον ίδιο τρόπο οι κοινότητες και οι

οικογένειες που έμεναν πίσω οργάνωναν την καθημερινότητά τους και ονειρεύονταν το μέλλον τους κοιτάζοντας προς την Αμερική. Η αναμονή της οικονομικής βοήθειας, του προπληρωμένου εισιτηρίου ή του ίδιου του μετανάστη δημιουργούσε μια στενή αλληλεξάρτηση, υλική και συναισθηματική, ανάμεσα στα χωριά και τις κωμοπόλεις του ελληνικού βασιλείου και τις αμερικανικές μεγαλουπόλεις. Η ενσωμάτωση της ελληνικής επαρχίας στο εκτεταμένο διατλαντικό καπιταλιστικό σύστημα δεν γινόταν μόνο μέσω της αποστολής εργατικού δυναμικού, των κερδών των υπερωκεάνιων ατμοπλοϊκών εταιριών και των πρακτορείων αλλά και της υποδοχής οικονομικών εμβασμάτων, πολιτισμικών ερεθισμάτων και κοινωνικών επιδράσεων. Τα κοινωνικά δίκτυα μεταξύ αυτών που έφευγαν για την Αμερική, εκείνων που επέστρεφαν μόνιμα ή προσωρινά και όσων έμεναν πίσω δημιουργούσαν ένα «διεθνικό κοινωνικό πεδίο» μεταξύ χώρας αποστολής και χώρας υποδοχής μέσα στο οποίο τα άτομα έπαιρναν αποφάσεις, αναλάμβαναν δράσεις και μοιράζονταν τις ανησυχίες τους.

2. Ιστοριογραφική προσέγγιση της ελληνικής μετανάστευσης

Η ελληνική μετανάστευση προς τις Ηνωμένες Πολιτείες στα τέλη του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ού αποτέλεσε αρκετά νωρίς αντικείμενο έρευνας και στις δύο πλευρές του Ατλαντικού. Στην Αμερική το φαινόμενο μελετήθηκε από Αμερικανούς κοινωνικούς επιστήμονες ως τμήμα της «νέας μετανάστευσης», στο πλαίσιο της κυρίαρχης την εποχή εκείνη ρατσιστικής ανάγνωσης και της αμφισβήτησης της αφομοιωσιμότητας των μεταναστών που προέρχονταν από τη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Το έργο του Henry Pratt Fairchild (1911) εξέταζε με όρους φυλετικούς τους Έλληνες μετανάστες, επιμένοντας στις δυσκολίες ενσωμάτωσής τους στην αμερικανική κοινωνία και στην ανάγκη εκπολιτισμού τους. Σε ένα ιδιαίτερα εκτενές κεφάλαιο παρείχε πληροφορίες για τις αιτίες του φαινομένου, τα κίνητρα και τα μέσα που διευκόλυναν την αναχώρηση των Ελλήνων, ενώ συμπεριλάμβανε στην εξέταση των αποτελεσμάτων τις άμεσες συνέπειες που είχε για τις κοινότητες καταγωγής η μαζική αναχώρηση των ανδρών και η άφιξη των πρώτων παλιννοστώντων. Παρόμοιες αντιλήψεις εξέφραζαν και τα πρώτα χρονικά της ελληνικής μετανάστευσης που συντάχθηκαν από δύο εκπροσώπους της Αγγλικανικής και της Ορθόδοξης Εκκλησίας αντίστοιχα, τους Thomas Burgess (1913) και J. P. Xenidis (1922). Οι αναφορές τους στην κοινωνία προέλευσης των Ελλήνων μεταναστών και οι ερμηνείες της εγκατάλειψής της ήταν πολύ πιο σύντομες, ωστόσο ειδικά ο Xenidis δεν παρέλειπε να αναφερθεί στην προοπτική της παλιννόστησης, η οποία στις αρχές της δεκαετίας του 1920 παρέμενε ανοιχτή για συγκεκριμένες κατηγορίες μεταναστών.

Στην Ελλάδα οι κοινωνικές αναλύσεις και οι δημόσιες συζητήσεις της ίδιας περιόδου επέμεναν στην προσέγγιση της μαζικής μετανάστευσης από τη σκοπιά του δημοσίου συμφέροντος και ως προς τις οικονομικές, δημογραφικές, στρατιωτικές, πολιτισμικές

και εθνικές της επιπτώσεις. Ο αριθμός και τα κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά των μεταναστών, καθώς επίσης ο μη παραδοσιακός προορισμός τους καθιστούσαν το φαινόμενο ιδιαίτερο για το ελληνικό βασίλειο και το ενδιαφέρον δικαιολογημένο. Ο Εμμανουήλ Λυκούδης το επισήμανε στο έργο του, *Οι μετανάσται* (1903), το οποίο αποτελεί μία από τις πρώτες προσπάθειες ερμηνευτικής προσέγγισης της υπερωκεάνιας μετανάστευσης με ιδιαίτερα προκατειλημμένη στάση ως προς τις αρνητικές συνέπειές της. Μία πιο ακαδημαϊκή μελέτη κυκλοφόρησε το 1917 σε επιμέλεια του καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών, Ανδρέα Ανδρεάδη. Το συλλογικό έργο, *Η ελληνική μετανάστευσις* (1917), βασισμένο σε επιτόπια μελέτη των φοιτητών του και σε συγκεκριμένο ερωτηματολόγιο, εξέταζε την επιρροή που είχε η μαζική μετανάστευση στις ελληνικές επαρχίες ως πολυσύνθετο φαινόμενο. Το ίδιο θέμα απασχόλησε και τον Ιωάννη Τουρνάκη (1923) και αργότερα τον Βασίλειο Βαλαώρα (1937), χωρίς ωστόσο να διατυπωθούν συγκλίνουσες απόψεις για τη σχέση μετανάστευσης και δημοσίου συμφέροντος. Διαφάνηκε πάντως μια μετατόπιση του ενδιαφέροντος από τη συμβολή των μεταναστών στην ανακούφιση των οικογενειών τους και της εθνικής οικονομίας στον «αναμορφωτικό» ρόλο τον οποίο θα μπορούσαν να αναλάβουν οι Ελληνοαμερικανοί του Μεσοπολέμου στην ελληνική κοινωνία.

Η ιστορία της ελληνικής μετανάστευσης, η συγκρότηση των κοινοτήτων, ο ελληνοαμερικανικός κοινωνικός και πολιτικός κομφορμισμός και τα επιτεύγματα των Ελληνοαμερικανών εντός του αμερικανικού έθνους κυριάρχησαν στις μεταπολεμικές αναλύσεις του Μπάμπη Μαλαφούρη (1948), του Theodore Saloutos και της Έλεν Παπανικόλα (2005). Ειδικά ο Saloutos ήταν ο πρώτος ο οποίος με το έργο του, *They remember America, The story of the repatriated Greek-Americans* (1956), μετατόπισε το ενδιαφέρον του στην Ελλάδα και στην επανένταξη των Ελληνοαμερικανών παλινοστούτων στην ελληνική κοινωνία και αγορά εργασίας. Ταξιδεύοντας ο ίδιος στην Ελλάδα στις αρχές της δεκαετίας του 1950 ως υπότροφος του ιδρύματος Φουλμπράιτ εξέτασε τον μετανάστη ως κοινωνικό υποκείμενο από το οποίο οι τοπικές κοινωνίες μπορούσαν να αντλήσουν οικονομικά και πολιτισμικά οφέλη. Στην περιεκτική ιστορία των Ελλήνων της Αμερικής που εξέδωσε το 1964, *The Greeks in the USA*, ο Saloutos, αφενός, έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στο ρόλο που συνέχισε να παίζει η πατρίδα στην κοινωνική, επαγγελματική, πολιτική και εκκλησιαστική ζωή των μεταναστών μέχρι το Μεσοπόλεμο, αφετέρου, ανέδειξε την ισχύ των δικτύων και την αντοχή του τοπικισμού στις μεταναστευτικές κοινότητες. Μεταγενέστεροι ερευνητές, όπως ο Charles Moskos (1990), ο Dan Georgakas (1992) κ.ά. προσέθεσαν στην ιστορία των Ελλήνων της Αμερικής νέα ερευνητικά πεδία όπως το εργατικό κίνημα, η εκπαίδευση, η γλώσσα, η λογοτεχνία, η καλλιτεχνική δημιουργία των Ελληνοαμερικανών, οι σχέσεις μεταξύ πρώτης και δεύτερης γενιάς μεταναστών και οι ελληνικές κοινότητες των ΗΠΑ.

Στην ελληνική ιστοριογραφία, μετά από μια μακρά περίοδο σιωπής, το ερευνητικό ενδιαφέρον, το οποίο μεταπολεμικά είχε επικεντρωθεί στη νέα αποδημία και κυρίως σε

αυτή προς τη βορειοδυτική Ευρώπη, στράφηκε τη δεκαετία του 1990 εκ νέου στο πρώτο μεταναστευτικό ρεύμα προς τις ΗΠΑ, αυτή τη φορά, όμως, με νέα εννοιολογικά εργαλεία και με διαφορετική προβληματική. Με την *Επισκόπηση της Ιστορίας της Νεοελληνικής Διασποράς* (1993) του Ιωάννη Χασιώτη και το συλλογικό έργο του Ρίτσαρντ Κλογκ/Clogg, *Η Ελληνική Διασπορά στον 20ό αιώνα* (1999/2004), η ελληνική μετανάστευση στις ΗΠΑ εντάχθηκε οργανικά στο φαινόμενο της νεοελληνικής διασποράς, ενώ λίγα χρόνια πριν, το 1986, στο έργο της Έρας Έμκε-Πουλοπούλου, *Προβλήματα μετανάστευσης-παλιννόστησης*, συνεξετάσθηκε πολύπλευρα μαζί με τις υπόλοιπες αποδημίες του 20ού αιώνα και, για πρώτη φορά, παράλληλα με το φαινόμενο της παλιννόστησης. Ήταν η περίοδος κατά την οποία οι παγκόσμιες πληθυσμιακές μετακινήσεις εντεινόταν στο πλαίσιο οικονομικών, τεχνολογικών και πολιτικών ανατροπών, ενώ η Ελλάδα μετατρέποταν σε χώρα μαζικής υποδοχής μεταναστών από τα πρώην κομμουνιστικά κράτη. Πολιτικές και ακαδημαϊκές συζητήσεις άρχιζαν να διεξάγονται στο εσωτερικό της χώρας σχετικά με τα προβλήματα ενσωμάτωσης των μεταναστών, τα δικαιώματά τους, τον οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό ρόλο τους και τις αντιδράσεις των γηγενών· διασταυρώνονταν με νέες θεωρίες γύρω από το μεταναστευτικό φαινόμενο και το έθνος-κράτος και ανακινούσαν τη διερεύνηση μιας «κλασικής», υποβαθμισμένης, ωστόσο, στην ακαδημαϊκή ιστοριογραφία, αποδημίας: της προπολεμικής ελληνικής μετανάστευσης στην Αμερική. Το ενδιαφέρον μετατοπίστηκε στην Ελλάδα ως χώρα αποστολής, επικεντρώθηκε στην εθνικά ευαίσθητη περιοχή της Μακεδονίας και σε ερωτήματα που αφορούσαν τις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές αιτίες του φαινομένου, εν μέρει στις συνέπειές του και κατεξοχήν στις κρατικές πολιτικές. Σε αυτή την ομάδα ανήκουν το άρθρο του Basil Gounaris (1989) και οι διατριβές της Τριανταφυλλιάς Κουρτούμη-Χαντζή (1999) και του Χρήστου Μανδατζή (2000).

Με τη διδακτορική διατριβή της Ιωάννας Λαλιώτου (1998/2006) και τη μελέτη της διαδικασίας διαμόρφωσης της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας εντάχθηκαν στην ιστοριογραφία της ελληνικής μετανάστευσης η διεθνική οπτική και η διατλαντική διάσταση του φαινομένου, ενώ, παράλληλα, επισημάνθηκε η ανάγκη να διερευνηθούν πέρα από τις οικονομικές και πολιτικές πτυχές, πολιτισμικά και κοινωνικά ζητήματα σε ένα πλαίσιο ευρύτερο του έθνους-κράτους. Καθώς οι εντεινόμενες και ποικιλόμορφες παγκόσμιες ροές έθεταν σε αμφισβήτηση τα εθνοκεντρικά και ουσιοκρατικά ερμηνευτικά σχήματα, τα κράτη προέλευσης των μεταναστών και η επικοινωνία των τελευταίων με τις κοινότητες καταγωγής τους μέσα από ποικίλα κοινωνικά και οικονομικά δίκτυα μετατοπίζονταν σταδιακά στο επίκεντρο των επιστημονικών συζητήσεων και ερευνών. Σε μια επαναθεώρηση του μεταναστευτικού φαινομένου και υπό την επιρροή της ανάπτυξης και διάδοσης των διασπορικών σπουδών στην Αμερική αναδείχτηκαν νέες πτυχές, όπως η δυναμική των ίδιων των υποκειμένων, ενώ προτάθηκαν εναλλακτικές ερμηνείες γύρω από το ρόλο και τις αξίες τους μέσα στην αμερικανική κοινωνία. Στο πλαίσιο αυτής της νέας ανάγνωσης της μεταναστευτικής εμπειρίας εντάσσονται

οι διατριβές του Γιάννη Παπαδόπουλου (2008) για τον τρόπο διαμόρφωσης της ελληνοαμερικανικής ιδεολογίας και του Κωστή Καρπόζηλου (2010) για την ιστορία του ελληνοαμερικανικού πολιτικού ριζοσπαστισμού.

Από τη διερεύνηση της βιβλιογραφίας διαπιστώθηκε ότι, ενώ ήδη παρατηρείται μια τάση συνεξέτασης της μεταναστευτικής εμπειρίας σε συνάρτηση τόσο με το κράτος υποδοχής όσο και με το κράτος προέλευσης, εξακολουθούν να ελλείπουν μελέτες σχετικές με τις συστηματικές σχέσεις και τους στενούς δεσμούς των μεταναστών με τους τόπους αποστολής, με πρόσωπα δηλαδή και ομάδες από τις κοινότητες καταγωγής τους, με εξαίρεση ένα άρθρο της Λίνας Βεντούρα (2012). Στο πλαίσιο λοιπόν του προβληματισμού που έχει αναπτυχθεί τα τελευταία χρόνια στις μεταναστευτικές σπουδές γύρω από τα μεταναστευτικά δίκτυα και τη διεθνικότητα (*transnationalism*), η παρούσα εργασία επιχειρεί να αναδείξει το εύρος και το πλήθος των αλλαγών που συντελούνταν από τα τέλη του 19ου αιώνα στις κοινότητες οι οποίες βίωναν τη μαζική αναχώρηση των κατοίκων τους και διατηρούσαν συστηματική και μακρά επικοινωνία με τους αποδήμους τους.

Στη διεθνή βιβλιογραφία οι ιστορικές μελέτες σχετικά με τους διεθνικούς δεσμούς των μεταναστών με τις κοινότητες καταγωγής τους στις αρχές του 20ού αιώνα και τις επιρροές τους σε αυτές παραμένουν εξίσου περιορισμένες. Ο Mark Wyman (1993) μέσα από μια σύνθεση παραδειγμάτων διαφόρων εθνικών ομάδων, υπήρξε από τους πρώτους που επιχειρήσαν να ξαναγράψουν την ιστορία της υπερατλαντικής ευρωπαϊκής μετανάστευσης, εντάσσοντας σε αυτήν το φαινόμενο της παλιννόστησης και των επιδράσεων της στη χώρα προέλευσης. Πολύ πιο διεισδυτικές υπήρξαν οι ιστορικές μελέτες των Dino Cinel (1991) και Linda Reader (2003), οι οποίες εστίασαν αντίστοιχα στους οικονομικούς και πολιτισμικούς μετασχηματισμούς που προκάλεσαν οι «εν κινήσει» Ιταλοί στις κοινότητες καταγωγής τους. Το ερευνητικό ενδιαφέρον του Evgeny Efremkin (2016) προσέλκυσε η εγκατάσταση 7.000 περίπου Αμερικανο-φινλανδών σοσιαλιστών μεταναστών στην αυτόνομη Σοβιετική Καρελία τη δεκαετία του 1930 και η διάχυση της βορειοαμερικανικής εργασιακής ηθικής και ποικίλων άλλων νεωτερισμών στην καθημερινότητα της τοπικής κοινωνίας. Τέλος, στο χώρο της νοτιοδυτικής Κίνας, η μελέτη της Madeline Hsu (2000) ανέδειξε τα ελαστικά όρια μιας ιδιαίτερα συνεκτικής, ταυτόχρονα, όμως, ευάλωτης στις πολιτικές συγκυρίες, διεθνικής κοινότητας, η οποία διαμορφώθηκε μέσα από τη μαζική μετανάστευση των Κινέζων στη δυτική ακτή των ΗΠΑ.

3. Προβληματική της έρευνας

Το 1960 ο Frank Thistlethwaite με ένα πρωτοποριακό για την εποχή άρθρο τοποθετούσε τη διατλαντική μετανάστευση στο επίκεντρο της ευρωπαϊκής ιστορίας και καλούσε τους ιστορικούς της μετανάστευσης να υιοθετήσουν μια προοπτική λιγότερο αμερικανοκεντρική. Κατέκρινε την κυριαρχία της οικονομίας στις μεταναστευτικές θεωρίες και

μετατόπιζε το ερευνητικό ενδιαφέρον στο κράτος αποστολής, προτείνοντας την προσέγγιση της υπερατλαντικής μετακίνησης όχι ως ενός αδιαφοροποίητου φαινομένου και μιας οριστικής και αμετάκλητης ατομικής απόφασης αλλά ως πτυχής της κοινωνικής κινητικότητας και απόρροιας σύνθετων επιλογών.

Χρειάστηκε, ωστόσο, να περάσουν τρεις δεκαετίες για να ανανεωθεί το πεδίο των μεταναστευτικών σπουδών με την εισαγωγή της διεθνικής προοπτικής. Με το συλλογικό έργο των Basch, Glick-Schiller και Szanton-Blanc, *Nations Unbound* (1994), τέθηκε εκ νέου σε αμφισβήτηση η κλασική θεωρία της αφομοίωσης των μεταναστών στη χώρα υποδοχής και της οριστικής ρήξης τους με την κοινωνία αποστολής και προτάθηκε μια διαφορετική προσέγγιση του σύγχρονου μεταναστευτικού φαινομένου υπό το πρίσμα της συγχρονίας ανάμεσα στο «εδώ» και το «εκεί». Καινούριοι προβληματισμοί αναδείχθηκαν, μεταξύ άλλων, σχετικά με την πολυσημία της έννοιας της διεθνικότητας (*transnationalism*) και το ιστορικό βάθος της (Foner, 1997). Κατέστη δηλαδή σαφές ότι η κινητικότητα των μεταναστών και η ανάπτυξη από άτομα και οργανωμένες ομάδες οικονομικών, πολιτικών, κοινωνικών και πολιτισμικών δεσμών που υπερβαίνουν τα πολιτικά όρια κρατών, δεν αποτελούν ιδιαιτερότητα της σύγχρονης παγκοσμιοποιημένης εποχής, συνυφασμένη με τις οικονομικές και τεχνολογικές εξελίξεις της. Παρά την τεράστια γεωγραφική απόσταση, ο μετανάστης στην Αμερική διατηρούσε ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα ισχυρούς οικονομικούς και συναισθηματικούς δεσμούς με τους συγγενείς που έμεναν πίσω στο πλαίσιο ενός οικογενειακού σχεδίου το οποίο αντιμετώπιζε την απουσία του ως προσωρινή και έθετε τον ίδιο υπό τον έλεγχο των πολλαπλών και διευρυνμένων κοινωνικών δικτύων. Η οικονομική ανασφάλεια και οι ποικίλοι αποκλεισμοί στην Αμερική αποτελούσαν πρόσθετα κίνητρα για τη διαβίωσή του «μεταξύ δύο κόσμων», ενώ η απευθείας ακτοπλοϊκή σύνδεση όλο και περισσότερων ευρωπαϊκών λιμανιών με τη Νέα Υόρκη και οι νέες τεχνολογικές δυνατότητες επέτρεπαν τον τακτικό διάπλου του Ατλαντικού Ωκεανού. Η αποστολή εμβασμάτων για την αγορά γης, την κατασκευή σπιτιών, την εξόφληση χρεών, τη συντήρηση της οικογένειας και την προικοδότηση των ανύπανδρων γυναικών, η τακτική αλληλογραφία, οι δωρεές και τα δώρα, τα ταξίδια και το υψηλό ποσοστό παλιννοστήσεων αποδείκνυαν τη δύναμη και την αντοχή των δεσμών των μεταναστών με τις κοινότητες καταγωγής τους.

Επεκτείνοντας τον προβληματισμό σε σχέση με το είδος των ροών και των δεσμών που αναπτύσσουν οι μετανάστες με τη χώρα καταγωγής τους, η Peggy Levitt (1998) εισήγαγε τον όρο «κοινωνικά εμβάσματα» (*social remittances*) για να περιγράψει τη διακίνηση ιδεών και προτύπων συμπεριφοράς, καθώς και την ενίσχυση του κοινωνικού κεφαλαίου ομάδων και ατόμων μέσα στο διεθνικό πεδίο. Όπως υποστήριξε, το γόητρο που ασκούν ο πολιτισμός της χώρας υποδοχής και η κοινωνική ανέλιξη όσων έχουν μεταναστεύσει, καθιστούν ισχυρή την επιρροή των πολιτισμικών ροών στο φαντασιακό εκείνων που νιώθουν παγιδευμένοι στα χωριά και τις κωμοπόλεις. Οι εισροές αυτές

συναντούν, ωστόσο, αντιστάσεις από τους κώδικες, τις έξεις και τα τοπικά συστήματα ιεραρχίας και δεν γίνονται δεκτές χωρίς διαπραγμάτευση και προσαρμογή.

Εστιάζοντας την ανάλυσή τους στο μικρο-επίπεδο, οι Smith και Guarnizo (1998), περιέγραψαν τις «δραστηριότητες των καθημερινών ανθρώπων» (*grassroots politics*), δηλαδή ατόμων, οικογενειών, μεταναστευτικών συλλόγων, που υπερβαίνουν τα εθνικά σύνορα και λειτουργούν ως φορείς μετασχηματισμών τόσο στις χώρες υποδοχής όσο και σε εκείνες της καταγωγής τους. Επισήμαναν την ανάγκη να διερευνηθούν παράμετροι όπως: το είδος των ροών, η συχνότητα και η ποιότητά τους· τα κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά των ανθρώπων που συμμετέχουν σε διεθνικές δραστηριότητες· τα κίνητρα και οι στόχοι τους· η μακροπρόθεσμη υπονόμηση ή αντίθετα επιβεβαίωση από τους διεθνικούς δεσμούς των παραδοσιακών δομών εξουσίας.

Οι πρόσφατες θεωρίες για τα «διεθνικά κοινωνικά πεδία» (*transnational social fields*), τους «διεθνικούς χώρους» (*transnational spaces*) και τα «διεθνικά μεταναστευτικά κυκλώματα» (*transnational migrant circuits*), που διαμορφώνονται μέσα από την κυκλοφορία, τη σταθερή επικοινωνία και τις συστηματικές και πολλαπλές σχέσεις των μεταναστών με τις χώρες καταγωγής τους, έδωσαν το ερέθισμα για την παρούσα μελέτη. Κεντρικό ερευνητικό ερώτημα συνιστά η διερεύνηση του ρόλου της μετανάστευσης και της συμβολής των δικτύων των απόδημων και των παλιννοστούντων στη διαμόρφωση υπερτοπικών δεσμών, συνδέσεων και εξαρτήσεων και στη συμβολή αυτών στο μετασχηματισμό των κοινοτήτων καταγωγής τους. Η μελέτη στοχεύει να ιστοριοκοποιήσει τη διεθνική μεταναστευτική εμπειρία και να αναδείξει τους τρόπους και τα μέσα, καθώς επίσης τους τομείς και το βαθμό στον οποίο η ελληνική αγροτική κοινωνία στην καμπή του 20ού αιώνα επικοινωνήσε με τις κοινότητες των αποδήμων της και επηρεάστηκε από τις οικονομικές, υλικές και πολιτισμικές μεταφορές τους. Ζητούμενο είναι η ανάδειξη όψεων της ζωής και της καθημερινότητας των ανθρώπων της ελληνικής επαρχίας τις οποίες οι μεταναστευτικές σπουδές είχαν αγνοήσει ως τώρα και να αποδείξει ότι «η συνολική κοινωνική προέκταση του μεταναστευτικού φαινομένου» μπορεί να είναι μετασχηματιστική, ότι δεν είναι αναγκαστικά και πάντα συντηρητική, όπως είχε μέχρι τώρα υποστηριχτεί από πολλούς μελετητές (Καβουριάρης, 1994, σελ. 7-8· Morawska, 1991, σελ. 287· Τσουκαλάς, 1994, σελ. 30). Λαμβάνοντας υπόψη την κεντρική θέση που διαδραματίζει η κινητικότητα στη διεθνική μετανάστευση θα εξετασθεί η συμβολή όχι μόνο της ενσώματης μετακίνησης αλλά και των κοινωνικά ενσωματωμένων οικονομικών, υλικών και πολιτισμικών εισροών στο μετασχηματισμό του αγροτικού χώρου. Χωρίς δηλαδή να υποτιμηθεί ο έντονα οικονομικός χαρακτήρας των διεθνικών πρακτικών των μεταναστών και οι οικονομικές αλλαγές που προκάλεσαν η μαζική αναχώρηση, τα ταξίδια και η επιστροφή πολλών εξ αυτών, θα επιδιωχθεί, παράλληλα, η διερεύνηση των κοινωνικών και πολιτισμικών διεργασιών που προκάλεσε η μετανάστευση στις κοινωνικές σχέσεις, τους ορίζοντες, τη μνήμη, τις προσδοκίες και τις νοηματοδοτήσεις των ατόμων, των οικογενειών και των κοινοτήτων. Θα περιγραφεί το διεθνικό κοινωνικό πεδίο, η

δημόσια σφαίρα που δημιουργήθηκε μεταξύ κράτους υποδοχής και κράτους αποστολής μέσα από τις επαφές και τη δράση των άτυπων και θεσμοθετημένων κοινωνικών δικτύων που συνένωναν μετανάστες και μη μετανάστες.

Η διερεύνηση του αντίκτυπου που είχε η υπερωκεάνια μετανάστευση στο επίπεδο της καθημερινότητας και της πραγματικότητας όσων έμεναν πίσω στην πατρίδα προϋποθέτει την αμφισβήτηση της έννοιας της μετανάστευσης ως μιας ολοκληρωμένης κοινωνικής πράξης και τη θεώρησή της ως ανοιχτής διαδικασίας και κοινωνικής εμπειρίας διαχεόμενης και σε όσους δεν μετακινούνται, με οφέλη δηλαδή και επιπτώσεις που επηρεάζουν και τα μη μεταναστευτικά νοικοκυριά. Απαιτεί, συνεπώς, τη μικροανάλυση του φαινομένου στο οικονομικό, κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο που χαρακτηρίζει τις ιδιαίτερες πατρίδες των μεταναστών και την ένταξη στη μελέτη των πολλών υποκειμένων που εμπλέκονται σε αυτό: κατ' αρχάς, του πρωταγωνιστή της μεταναστευτικής κίνησης με τις πολλαπλές ιδιότητές του (ως απόδημου/emigrant, μετανάστη/immigrant, παλιννοστούντος, παρεπιδημούντα, μικροεπενδυτή, μέλους κάποιου εθνοτοπικού σωματείου) και τις διαφορετικές μέσες στο χρόνο προσλήψεις του από τους ντόπιους (ως «Αμερικάνου» και «Μπρούκλη»): κατά δεύτερον, των ομάδων του πληθυσμού οι οποίες, αν και μένουν «ακίνητες», εντούτοις συμμετέχουν με τον έναν ή τον άλλο τρόπο και σε έναν μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό στη διαδικασία της μετανάστευσης και της παλιννόστησης και ζουν μέσα σε ένα κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο που έχει άμεσα επηρεαστεί από το μεταναστευτικό φαινόμενο. Πρόκειται για την οικογένεια, τους συγγενείς, τους συμπατριώτες, τους εκπροσώπους των τοπικών συλλόγων οι οποίοι παρακολουθούν και εξαρτούν τη ζωή τους από τη μεταναστευτική πορεία των άλλων αλλά και τους πολυάριθμους επαγγελματίες, οι οποίοι τους παρέχουν τις υπηρεσίες τους διεκδικώντας μερίδιο από τα μεταναστευτικά κέρδη. Η προσέγγιση αυτή λαμβάνει υπόψη της όχι μόνο την ποικιλότητα της μεταναστευτικής εμπειρίας, αλλά και τη διαφοροποίησή της ανάλογα με το φύλο και την ηλικία. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο εξετάζεται ο βαθμός και ο τρόπος με τον οποίο επηρεάστηκε η ζωή των γυναικών, των παιδιών και των ηλικιωμένων στις μεταναστευτικές κοινότητες του ελληνικού χώρου.

Η ανάλυση της μεταναστευτικής διαδικασίας και εμπειρίας απαιτεί λοιπόν τη διερεύνηση της «διεθνικής οικιακής σφαίρας» (Gardner and Grillo, 2002, σελ. 179), δηλαδή την ανάλυση των πρακτικών και σχέσεων που αναπτύσσονται στο εσωτερικό των νοικοκυριών και των οικογενειών με απόδημους στην Αμερική. Ταυτόχρονα επιβάλλει την εισαγωγή του ενδιάμεσου επιπέδου της κοινότητας και των οργανωμένων κοινωνικών ομάδων της εντός των οποίων πολλές διεθνικές δραστηριότητες πραγματοποιούνται. Πρόκειται για κοινότητες οι οποίες επιβιώνουν παρά το γεωγραφικό διασκορπισμό των μελών τους αναπτύσσοντας στρατηγικά διεθνικές πρακτικές οι οποίες αξιοποιούν τα συγγενικά και τοπικά δίκτυα επικοινωνίας στα κράτη υποδοχής και αποστολής. Αυτό που χαρακτηρίζει τη νέα αίσθηση της κοινότητας είναι η διαμόρφωση ταυτοτήτων και κοινωνικών σχέσεων που δεν βασίζονται στην οικειοποίηση ενός χώρου. Οι κοινότητες

επιτρέπουν σε απόδημους και κατοίκους να παραμείνουν σε επαφή και συνεργασία μέσω της αλληλογραφίας, των εμβασμάτων, του Τύπου, των δικτύων και των συλλόγων, των παλιννοστήσεων και των ταξιδιών και να δένονται μέσω ενός άνισα κατανεμημένου οικονομικού και κοινωνικού κεφαλαίου. Καθώς είναι μικρές και προσωποποιημένες, επιτρέπουν την εσωτερική αξιών όπως η αλληλεγγύη, η εμπιστοσύνη και η αμοιβαιότητα, ενώ μπορούν να λειτουργήσουν για τα μέλη τους όχι μόνο ως πηγές ωφέλειας και δύναμης αλλά και εξάρτησης και ελέγχου. Η ανθεκτικότητά τους διασφαλίζεται από τις οικονομικές εξαρτήσεις, τις υλικές και συμβολικές μεταφορές και τις θεσμοποιημένες σχέσεις που αναπτύσσουν με τους απόδημους. Η εισαγωγή της οπτικής της κοινότητας επιβάλλεται συνεπώς από τον ίδιο το χαρακτήρα της μετανάστευσης, την ενθέκεσή της σε συλλογικές κοινωνικές στρατηγικές του ελληνικού αγροτικού χώρου. Αυτό σημαίνει ότι η επίδραση της μετανάστευσης δεν αντανακλάται μόνο στον τρόπο με τον οποίο τα άτομα ζουν τις ζωές τους μέσα σε έναν κοινωνικό σχηματισμό ο οποίος υπερβαίνει τα σύνορα, αλλά πολύ περισσότερο στη συλλογική εμπειρία που μοιράζονται. Βεβαίως, η διεθνική κοινότητα διαπερνάται από έμφυλες, ταξικές και άλλες ιεραρχίες και ανισότητες, την ίδια στιγμή, όμως, που προσφέρει σε κάποιους νέες ευκαιρίες (Levitt, 2001a, σελ. 7-15). Οποιαδήποτε ανάλυση της «διεθνικότητας από τα κάτω» δεν μπορεί να αγνοήσει την επίδραση μακρο-παραγόντων, όπως κρατικών μεταναστευτικών πολιτικών, τεχνολογικών υποδομών κ.ά.

Η μελέτη δεν φιλοδοξεί να εξαντλήσει τις επιρροές που δέχτηκε η ελληνική επαρχία από τη γεωγραφική κινητικότητα του πιο παραγωγικού πληθυσμού της. Αναζητά τα είδη των αλλαγών, ταυτόχρονα και τα όρια των μετασχηματισμών στις τοπικές κοινότητες, τις διαπραγματεύσεις, τις τομές και τις ρήξεις που σημειώνονται στις διεθνικές σχέσεις μεταξύ μεταναστών, παλιννοστούντων και κατοίκων. Στο μέτρο λοιπόν που δεν περιγράφει απλώς αλλά αναλύει συστηματικά και σε βάθος χρόνου τον αντίκτυπο της μαζικής μετανάστευσης στις τοπικές κοινωνίες, στοχεύει στο να καταδείξει τον πολυδιάστατο και δυναμικό χαρακτήρα της μετανάστευσης και να συμβάλει στην κατανόησή της ως ενός ακόμα μηχανισμού μετασχηματισμού του ελληνικού αγροτικού χώρου.

4. Μεθοδολογικά ζητήματα – Πηγές

Κατά τη διάρκεια της εκπόνησης της ιστορικής αυτής μελέτης έγινε αντιληπτό ότι οι μετανάστες άφησαν τελικά πολύ περισσότερα ίχνη της διεθνικής επικοινωνίας τους με τις κοινότητες καταγωγής και τους οικείους τους απ' ό,τι αρχικά είχε εκτιμηθεί. Παρά τη χρονική απόσταση που έχει μεσολαβήσει και την αδιαφορία/απροθυμία για τη διαφύλαξη/έκθεση τεκμηρίων ιδιωτικής φύσης, κατέστη εφικτό να συγκεντρωθεί ένα πλούσιο πρωτογενές υλικό. Για τη μελέτη των κοινωνικοπολιτισμικών ζητημάτων και κυρίως των λιγότερο ορατών πλευρών της ζωής των αγροτικών οικογενειών, όπως των

οικογενειακών σχέσεων και των έμφυλων ρόλων, των υλικών συνθηκών διαβίωσης και των πολιτισμικών αναπαραστάσεων των υποκειμένων, αξιοποιήθηκε σε μεγάλο βαθμό η μεταναστευτική οικογενειακή αλληλογραφία. Οι αδημοσίευτες επιστολές που χρησιμοποιήθηκαν προέρχονται από τρεις διαφορετικές συλλογές: από τις συλλογές της οικογένειας Χρόνη και του Σπυρίδωνος Ζώη (από το Ελληνικό και Λογοτεχνικό Ιστορικό Αρχείο) και από το ιδιωτικό αρχείο της οικογένειας Αναγνωστόπουλου (φωτοαντίγραφα του οποίου βρίσκονται στην κατοχή μου). Η επιλογή τους έγινε στο βαθμό που αυτές θεωρούνται αρκετά αντιπροσωπευτικές της εποχής, του χώρου και των ομάδων που εξετάζουμε: του τέλους της πρώτης δεκαετίας του 20ού αιώνα, οι επιστολές που αποστέλλει ένας αγρότης πατέρας από την ορεινή Κορινθία στον μετανάστη γιο του (συλλογή Αναγνωστόπουλου), και του Μεσοπολέμου, οι επιστολές που λαμβάνουν οι οικογένειες Χρόνη/Πιπέρου από τον Αντικάλαμο Μεσσηνίας και το Άργος αντίστοιχα από τα απόδημα μέλη τους. Στον ύστερο Μεσοπόλεμο ξεκινά η αλληλογραφία της ημιεγγράμματης γυναίκας, προστάτιδας τριών παιδιών, από το Μεσολόγγι προς τον μετανάστη σύζυγό της, τον ιερέα Ζώη. Η συγκεκριμένη συλλογή περιλαμβάνει και τη μοναδική, απ' όσο γνωρίζουμε, επιστολική επικοινωνία μεταξύ συζύγων η οποία διασώζεται σε δημόσιο αρχείο. Χρονικά εκτείνεται σε μια μεγαλύτερη περίοδο (1938-1960), η συχνότητα, ωστόσο, της επικοινωνίας τα πρώτα δύο χρόνια αναδεικνύει ενδιαφέρουσες πτυχές των σχέσεων του ανδρόγυνου, έτσι όπως αναδιαμορφώθηκαν από τη γεωγραφική και χρονική απόσταση που δημιούργησε η μετανάστευση.

Για τον εμπλουτισμό και τη διασταύρωση των πληροφοριών έγινε αντιπαραβολή με άλλες δημοσιευμένες επιστολές μεταναστών, καθώς και χρήση των πορισμάτων συναφών ελληνικών και ξένων μελετών. Επιπλέον αντλήθηκε πραγματολογικό υλικό από αυτοβιογραφικά κείμενα μεταναστών (Ηλιόπουλου, Θεοδωρακόπουλου, Μάνου, Πολένη, Ρίτσου-Γλέζου, Σκούρα), βιογραφικές αφηγήσεις απογόνων μεταναστών (Βερέμη, Γκατζογιάννη, Ελεφάντη, Κύρου), περιηγητικά κείμενα, μεταναστευτικούς οδηγούς, διηγήματα και δημοτικά τραγούδια της εποχής. Πολύτιμη πηγή υπήρξε και το αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών. Στον κανονιστικό λόγο της διπλωματικής αλληλογραφίας που αφορούσε την αναζήτηση αγνοούμενων μεταναστών, δημιουργούνταν συχνά ρωγμές οι οποίες αποκάλυπταν δραματικές πτυχές της οικογενειακής ζωής. Τόσο οι αιτήσεις των ενδιαφερομένων πολιτών, οι οποίοι αναζητούσαν πληροφορίες για τους απόντες και «σιωπώντες» οικείους τους, όσο και οι απαντητικές επιστολές των Ελλήνων προξένων στην Αμερική άφηναν να διαφανεί ο αντίκτυπος της μετανάστευσης στη δομή και λειτουργία της ελληνικής οικογένειας.

Η έρευνα γύρω από τους μεταναστευτικούς συλλόγους βασίστηκε στο Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Τράπεζας και στο αταξινόμητο αρχείο του εθνοτοπικού συλλόγου «Τεγεατικός Σύνδεσμος». Το σώμα των καταστατικών και η αλληλογραφία που διατηρούσε η Εθνική Τράπεζα με τους μεταναστευτικούς συλλόγους της Αμερικής και τις κοινοτικές επιτροπές, όπως επίσης τα πρακτικά του Διοικητικού Συμβουλίου και

των Γενικών Συνελεύσεων του Τεγεατικού Συνδέσμου επέτρεψαν τη διερεύνηση των θεσμικών παρεμβάσεων των αποδήμων στις κοινότητές τους, των προϋποθέσεων των δωρεών τους και γενικά των ζυμώσεων που πραγματοποιούνταν στο διεθνικό πεδίο. Αξιοποιήθηκαν, επίσης, τα περιοδικά δραστήριων εθνοτοπικών συλλόγων της Αρκαδίας και Λακωνίας, έντυπα της ομογένειας, καθώς και το περιοδικό που εξέδιδε η Τράπεζα Αθηνών για τους ομογενείς πελάτες της.

Ο ημερήσιος και περιοδικός Τύπος της Πελοποννήσου υπήρξε ιδιαίτερα διαφωτιστικός για τη μελέτη κάθε πτυχής του μεταναστευτικού φαινομένου. Όπως κατέδειξε η αποδελτίωση ενός σημαντικού αριθμού τοπικών εφημερίδων, περιοδικών και ημερολογίων, η παρουσία των μεταναστών ήταν σημαντική στις σελίδες τους σε όλη την υπό εξέταση περίοδο, γεγονός που θα πρέπει να συνδεθεί όχι μόνο με τη σημαντικότητα του μεταναστευτικού φαινομένου (τις οικονομικές και κοινωνικοπολιτισμικές συνέπειές του) αλλά και με το διεθνικό χαρακτήρα του αναγνωστικού κοινού τους. Όταν δεν αποτελούσαν μέρος της κύριας θεματογραφίας, οι μετανάστες, οι παλιννοστούντες και οι Ελληνοαμερικανοί ταξιδιώτες φιλοξενούνταν στα κοινωνικά νέα, στις διαφημίσεις, τις αγγελίες, τα χρονογραφήματα και τις χιουμοριστικές στήλες. Η ιστορική ανάγνωση των πολλαπλών πληροφοριών που αντλούνται από τα έντυπα αυτά γύρω από την κοινωνική, πολιτισμική και οικονομική επιρροή των μεταναστών στην ελληνική επαρχία λαμβάνει φυσικά υπόψη τους πολλαπλούς καθορισμούς στους οποίους αυτά υπόκεινται και τη διαμεσολαβημένη πληροφόρηση που παρέχουν.

5. Άξονες της έρευνας

Η μελέτη επικεντρώνεται στην Παλαιά Ελλάδα, δηλαδή στα γεωγραφικά όρια του ελληνικού βασιλείου, έτσι όπως είχαν διαμορφωθεί μέχρι τους Βαλκανικούς Πολέμους. Σε αυτό το νότιο τμήμα της ελληνικής χερσονήσου η μετανάστευση υποκινήθηκε από την ίδια δέσμη αιτιών, μεταξύ των οποίων η κρίση της αγροτικής παραγωγής υπήρξε η βασικότερη. Εστιάζει κατεξοχήν στην Πελοπόννησο και ειδικά στους νομούς από τους οποίους ξεκίνησε η εκροή προς την Αμερική τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα, τη Λακωνία και την Αρκαδία, για να μεταδοθεί στις αρχές του 20ού αιώνα στις επαρχίες της Αργολιδοκορινθίας, στα Καλάβρυτα, την Ολυμπία, την Καλαμάτα-Μεσσήνη. Σύμφωνα με τις κρατικές εκθέσεις της εποχής, τα ποσοστά εξόδου από την Πελοπόννησο άγγιζαν το 56,51% του συνόλου των μεταναστών την περίοδο 1890-1911, όταν ο πληθυσμός της αντιπροσώπευε το 37,9% του συνόλου της χώρας (Κιτροπέφ, 1999, σελ. 143). Συμπεριλαμβάνονται τα Ιόνια νησιά και η δυτική Στερεά Ελλάδα καθώς η μετανάστευση έπληξε όχι μόνο τις σταφιδοπαραγωγικές περιοχές αλλά και γειτονικούς νομούς οι οποίοι παρείχαν εργατικά χέρια. Οι αναφορές στη Θεσσαλία είναι μεμονωμένες, ενώ οι όποιες παραπομπές στη μεταναστευτική κίνηση από την Κρήτη, την Ήπειρο

και τη Μακεδονία γίνονται στο βαθμό που οι μετακινούμενοι χρησιμοποίησαν τα λιμάνια της Πάτρας και του Πειραιά ή επειδή επέδειξαν παρόμοιες συμπεριφορές με τους μετανάστες/παλιννοστούντες της νότιας Ελλάδας.

Η έρευνα καλύπτει την περίοδο 1890 έως 1940. Τη χρονική αφετηρία καθόρισε η τάση διόγκωσης της μετανάστευσης και ταυτόχρονα τα στοιχεία που εντοπίστηκαν για τις απαρχές της οργανωμένης διεθνικής δραστηριότητας των μεταναστών στην Αμερική. Επικεντρώνεται στα κρίσιμα χρόνια μέχρι το 1924, περίοδο έξαρσης του μεταναστευτικού ρεύματος, σταθερής επικοινωνίας με τους τόπους καταγωγής μέσα από τα κοινωνικά δίκτυα και τις εθνοτοπικές συλλογικότητες, υψηλού αριθμού παλιννοστίσεων και σημαντικών οικονομικών μεταφορών. Επεκτείνεται και στο Μεσοπόλεμο, αφού η ψήφιση από την αμερικανική κυβέρνηση των περιοριστικών μεταναστευτικών νόμων στις αρχές της δεκαετίας του 1920 και η πορεία εξαμερικανισμού όσων Ελλήνων μεταναστών αποφάσισαν να εγκατασταθούν στην Αμερική δεν παρεμπόδισαν τη διατήρηση των επαφών ούτε και την εκροή οικονομικών, υλικών και πολιτισμικών εμβασμάτων προς τις κοινότητες καταγωγής. Το καταληκτικό όριο της μελέτης (1940), δηλαδή η έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, σηματοδοτεί όχι την αποδυνάμωση αλλά τη βίαιη διακοπή των δικτύων και των ροών προς την Ελλάδα, την προσωρινή αναστολή (και αλλαγή) των διεθνικών δράσεων των συλλόγων και την αναδίπλωση των τοπικών κοινοτήτων στο φυσικό τους χώρο λόγω των συνθηκών κατοχής και του εμφυλίου πολέμου. Στα πενήντα αυτά χρόνια διεθνικής επικοινωνίας, οι κοινότητες της Παλαιάς Ελλάδας κατάφεραν να υπερκεράσουν τα εμπόδια της γεωγραφικής απόστασης και της μακροχρόνιας απουσίας των μελών τους, τις απαγορεύσεις των μεταναστευτικών νόμων, τις ανατροπές που προκάλεσαν οι οικονομικές κρίσεις και οι διεθνείς συγκυρίες και να επιβιώσουν παρουσιάζοντας μεγάλη προσαρμοστικότητα και ιδιαίτερη αντοχή.

Η ανάλυση κινείται σε δύο βασικούς άξονες του χώρου και του χρόνου: στις κοινότητες καταγωγής των μεταναστών και στα αστικά κέντρα της Ελλάδας, στα οποία εγκαταστάθηκαν πολλοί παλιννοστούντες, από τα τέλη του 19ου αιώνα έως τη λήξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και σε όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου.

Το πρώτο κεφάλαιο παρακολουθεί τη σύγχρονη επιστημονική συζήτηση γύρω από τη διεθνική μετανάστευση και παρουσιάζει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της υπερπόντιας μετανάστευσης των Ελλήνων στις Ηνωμένες Πολιτείες που τη διαφοροποίησαν από άλλες πληθυσμιακές μετακινήσεις της νεότερης ελληνικής ιστορίας.

Στο δεύτερο κεφάλαιο μελετώνται οι οικονομικές μεταβολές στις κοινότητες καταγωγής. Η μελέτη, βασιζόμενη στο πρόσφατο θεωρητικό πλαίσιο ανάλυσης των Νέων Οικονομικών της Μετανάστευσης, παραθέτει στοιχεία για τα οικονομικά εμβάσματα των μεταναστών και εξάγει συμπεράσματα για την οικονομική συμπεριφορά τους και τις αλλαγές που επέφεραν στις τοπικές κοινότητες.

Στο τρίτο κεφάλαιο διερευνώνται οι κοινωνικοί και πολιτισμικοί μετασχηματισμοί που προκάλεσαν στην ελληνική επαρχία όχι μόνο οι μεταβιβάσεις οικονομικών πόρων

και υλικών αγαθών, αλλά και οι διαχύσεις εικόνων μέσα από τις επιστολές, τις φωτογραφίες, τις αφηγήσεις, την παρουσία και την κυκλοφορία των ίδιων των μεταναστών/παλιννοστούντων. Δίνεται έμφαση στη διαμόρφωση μιας ισχυρής «μεταναστευτικής κουλτούρας» και εναλλακτικών ερμηνειών του κοινωνικού κόσμου από τη νεολαία των κοινοτήτων. Παρουσιάζεται η υλικότητα της μετανάστευσης, έτσι όπως τη βίωσαν και τη νοηματοδότησαν οι κάτοικοι. Ο υλικός αντίκτυπος που είχε η μετακίνηση των ανδρών στο Νέο Κόσμο στη ζωή όσων έμεναν πίσω συμπληρώνεται από την επιρροή των νέων κωδίκων συμπεριφοράς των μεταναστών/παλιννοστούντων, οι οποίοι συμπύκνωναν αστικές αξίες και νέα πρότυπα ζωής. Σχολιάζονται, τέλος, οι ανακατατάξεις που προκάλεσε η μετανάστευση στους όρους κατανομής των ατόμων στις τοπικές κοινωνικές ιεραρχίες. Εξετάζεται η κοινωνική και οικονομική άνοδος των «Μπρούκληδων» και των οικογενειών τους και οι ανταγωνισμοί τους ειδικά στο Μεσοπόλεμο με τους εσωτερικούς μετανάστες στο πεδίο της κοινωνικής διάκρισης.

Στο τέταρτο κεφάλαιο η έρευνα επικεντρώνεται στον αντίκτυπο που είχε η μετανάστευση στον ίδιο το θεσμό της οικογένειας. Παρουσιάζονται οι δημογραφικές συνέπειες της μαζικής φυγής των νεαρών ανδρών και αναδεικνύονται σημαντικές επιρροές στις γαμήλιες πρακτικές και τις στρατηγικές ζωής των κατοίκων, στη δομή, τη λειτουργία και την καθημερινότητα της διεθνικής οικογένειας. Μελετώνται η θέση της γυναίκας και οι ρόλοι που αναλάμβανε όσο ο μετανάστης απουσίαζε, καθώς και ο τρόπος με τον οποίο επηρέαζαν τις συζυγικές και διαγενεακές σχέσεις ο χωριστός βίος, η οικονομική εξάρτηση, η ψυχική απομάκρυνση και η πολιτισμική διαφοροποίηση.

Το πέμπτο κεφάλαιο χαρτογραφεί τη μεταναστευτική επιχειρηματικότητα στις κοινότητες καταγωγής και στα αστικά κέντρα της Ελλάδας, στα οποία κατευθύνθηκαν πολλοί παλιννοστούντες κυρίως την περίοδο του Μεσοπολέμου. Οι επιχειρηματικές πρωτοβουλίες τους αναζητούνται στο χώρο της γεωργίας, του εμπορίου και των υπηρεσιών, της αγοράς ακινήτων, της βιομηχανίας-βιοτεχνίας, της ψυχαγωγίας και του τουρισμού. Σχολιάζεται το πολυδιαφημιζόμενο από τους ίδιους «αμερικανικό σύστημα εργασίας», δηλαδή η μεταφορά νεωτερισμών από την Αμερική και ο τρόπος με τον οποίο προσπάθησαν να το κεφαλοποιήσουν στην ελληνική οικονομία. Παράλληλα, διερευνάται η υποδοχή τους από την ελληνική κοινωνία, οι αντιστάσεις των καταναλωτών και η επαναπροσαρμογή των παλιννοστούντων επιχειρηματιών στις ελληνικές συνθήκες. Δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στη συμβολή των μεταναστών στη διάδοση των αμερικανικών βιομηχανικών αγαθών στην ελληνική αγορά και ειδικά των αυτοκινήτων όχι μόνο μέσα από τη μεταφορά, τη χρήση και την άτυπη διαφήμισή τους αλλά και μέσα από την επιχειρηματική επένδυση σε αυτά.

Το έκτο κεφάλαιο επικεντρώνεται στους μεταναστευτικούς συλλόγους της Αμερικής. Η μεταναστευτική «συλλογομανία» αναλύεται ως προς τον εθνοτοπικό χαρακτήρα, τη μορφή, την έκταση και την αλλαγή της μέσα στα χρονικά όρια που θέτει η εργασία. Τα έργα που χρηματοδότησαν οι μετανάστες στις κοινότητες καταγωγής κατηγοριοποιούνται

σε δύο ομάδες ανάλογα με τη φιλοσοφία που εξέφραζαν οι δωρητές: διάθεση αρωγής προς τους συμπατριώτες την περίοδο 1890-1920 και φιλοδοξίες τοπικής ανάπτυξης στο Μεσοπόλεμο στο πλαίσιο των αστικών επιρροών τους. Περιγράφονται τα πρότυπα που διαχύθηκαν στην ελληνική επαρχία σχετικά με την ατομική και κοινοτική πρόοδο, καθώς και οι οργανωτικές πρακτικές και δεξιότητες που μεταφέρθηκαν μέσω της συνεργασίας των ελληνοαμερικανικών συλλόγων με τοπικούς παράγοντες και αθηναϊκούς συλλόγους. Στη συνέχεια αναλύονται τα κίνητρα, οι επιρροές και οι προσδοκίες του Ελληνοαμερικανού ευεργέτη. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με τη συζήτηση γύρω από τις ασυμμετρίες που διέκριναν το διεθνικό πεδίο και καθόριζαν τα όρια της συνεργασίας απόδημων και κοινοτήτων. Παρουσιάζονται οι αντιδικίες αλλά και οι συμβιβασμοί που επέβαλλε το κοινό ενδιαφέρον για την ιδιαίτερη πατρίδα.

Η διερεύνηση της διεθνικής διασύνδεσης των τόπων εγκατάστασης και καταγωγής των Ελλήνων μεταναστών αποκαλύπτει ότι η υπερατλαντική μετανάστευση υπήρξε διάχυτη και πολυσήμαντη κοινωνική εμπειρία και τα πεδία παρέμβασης των μεταναστών και των οργανωμένων ομάδων τους στην ελληνική κοινωνία πολλαπλά και ποικίλα. Παρακολουθώντας τη διεθνική μεταναστευτική υποκειμενικότητα, την οικογένεια και την κοινότητα, η μελέτη αναδεικνύει το σύνθετο, ρευστό και δυναμικό τοπίο της μετανάστευσης, διευρύνοντας την οπτική και τις γνώσεις μας γύρω από την κοινωνική ιστορία της μετανάστευσης.

